

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Кафедра психології та педагогіки факультету підготовки фахівців для
підрозділів слідства**

Професійно-психологічна підготовка працівників Національної поліції

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник кафедри психології
та педагогіки
полковник поліції

Ю.В. Меркулова

__._.2017

**Лекція до теми
«Професійно-психологічні особливості пізнавальних процесів
працівників Національної поліції»**

**Напрямок підготовки: спеціальність 6.030402 «Правоохоронна діяльність»
Кваліфікація освітня: бакалавр правоохоронної діяльності
Факультет № 4**

2017 рік

Лекція до теми «Професійно-психологічні особливості пізнавальних процесів працівників Національної поліції» для студентів 3 курсу денної форми навчання напрям підготовки: 6.030402 «Правоохоронна діяльність»
29.08.2017 року – 33 с.

Розробники: начальник кафедри к.ю.н., доцент Меркулова Юлія Василівна,
доцент кафедри, к.п.н. Смірнова Ольга Михайлівна.

Обговорено та схвалено на засіданні кафедри психології та педагогіки факультету № 3
Протокол від «28» серпня 2017 року № 1

Обговорено та схвалено навчально-методичною радою Одеського державного
університету внутрішніх справ.
Протокол від «22» червня 2017 року № 12

Цілі заняття:

1. *Освітня*: сформувати у студентів знання психологічних основ особливостей пізнавальної сфери особистості працівників Національної поліції.
2. *Практична*: закласти базові вміння професійного спостереження.
3. *Розвиваюча*: розвивати уміння професійного спостереження; користуватися методами тренування уваги та пам'яті.
4. *Виховна*: виховувати волю та життєдіяльнісні установки стосовно використання методів професійного спостереження.

Вступ

Професійна правоохоронна діяльність має багато специфічних відмінностей, які пов'язані з різноманітністю вирішуваних задач, засобів, що застосовуються – як матеріально-технічних так і власне психологічних. Разом з тим, діяльності працівників Національної поліції притаманні певні загальні психологічні характеристики. Особливості діяльності передбачають наявність у працівників Національної поліції певних вихідних психологічних якостей, які формуються під впливом навчання, праці, інших обставин життя. Ці якості є передумовою оволодіння професійною діяльністю. У процесі її виникають певні особистісні зміни, розвиваються і вдосконалюються професійно-значущі якості, здійснюється становлення моделі особистості працівника Національної поліції.

Успішне виконання завдань працівників Національної поліції забезпечується високим рівнем професійної підготовки, вміннями і активними діями міліціонерів, а також особливостями особистості самого працівника.

Спостережливість, уважливість, професійна пам'ять, мислення та увага відносяться до професійно важливих якостей працівника Національної поліції.

Практика показує, що в сучасних умовах працівників Національної поліції, що не мають достатньої психологічної підготовки, не можуть ефективно вирішувати професійні завдання. Одним з елементів такої підготовки є формування і вдосконалення особливостей пізнавальної сфери, їх професійно значимих якостей, особливе місце в якій займає професійна спостережливість.

Багатьом співробітникам правоохоронних органів за родом своєї діяльності доводиться здійснювати професійне спостереження за місцевістю, об'єктами й тим, що там відбувається. Спостереження ведеться в ході несення служби на постах, під час особистого розшуку, в засадах, під час спостереження за об'єктами оперативного інтересу, огляду місця події тощо.

Професійна діяльність працівника Національної поліції вирізняється надзвичайно високою відповідальністю. У руках правоохоронця зосереджені особливі владні повноваження, право і обов'язок застосовувати владу від імені держави. Безпосередня практична діяльність працівника Національної поліції включає в себе різноманітні інтелектуально-пізнавальні, оціночні, комунікативні дії, які полягають у вивченні людей і виниклих ситуацій, у прийнятті рішень і розробці плану їх реалізації. Аналіз роботи працівників Національної поліції показує, що вона вирізняється наявністю значних інтелектуальних навантажень, пов'язаних зі складністю вирішуваних завдань, урахуванням великої кількості різноманітних факторів. А тому важливість вивчення особливостей пізнавальної сфери особистості працівників Національної поліції не підлягає сумніву.

1. Особливості пізнавальної сфери особистості працівників Національної поліції

Елементи пізнання – складова частина будь-якої діяльності людини, найважливіший компонент її свідомості. Це проявляється у вивченні властивостей

об'єктів, закономірностей їх розвитку, зв'язків і відносин між предметами і явищами зовнішнього світу.

Пізнання починається з сприйняття об'єктивного світу за допомогою органів почуттів. Проте пізнавальна діяльність не може завершитися тільки чуттєвим сприйняттям навколишньої дійсності. Вона завжди включає в себе різноманітну розумову діяльність, що дозволяє проникнути в сутність явищ, розкрити об'єктивні взаємозв'язки між об'єктами і явищами, встановити причинно-наслідкові відносини. Результати пізнання використовуються і перевіряються в практичній діяльності.

У ході пізнавальної діяльності завжди вирішуються розумові завдання, різні за своїм класом, обсягом і т.п. У тих випадках, коли відомий спосіб їх вирішення – це завдання прості. Складною є задача, де відсутні достатні вихідні дані та невідомий спосіб вирішення, його ще треба знайти. У пізнавальній діяльності при розкритті та розслідуванні злочинів доводиться стикатися з завданнями і того й іншого виду. Це зумовлює широкий діапазон розумових операцій, способів і прийомів, які необхідні для їх вирішення. Проте пізнавальна діяльність не вичерпується проведенням розумових операцій. Вона включає в себе здійснення дій з об'єктами пізнання, зміна умов їх існування і т.д.

Пізнання може розглядатися як процес отримання та переробки інформації про подію, предмет, явище. У результаті формується уявна модель події або явища. У правоохоронній діяльності це має першорядне значення, бо опосередковується особливістю основного об'єкта пізнання – злочини.

Співробітник, як правило, не спостерігає безпосередньо подію злочину. У ході розслідування він відновлює його у свідомості по окремих штрихах, показанням свідків, речовим доказам, результатам слідчих і оперативних дій. У результаті – формується уявна інформаційна модель події, яка потім переходить у концептуальну (версія). Такі моделі володіють великою динамічністю.

На ефективність пізнавальної діяльності співробітників впливають ряд факторів:

- наявність чіткої мети у здійсненні пізнання;
- наявність достатньої психічної активності, що забезпечується інтересом до даної діяльності, відповідними мотивами і т.п.;
- наявність достатнього досвіду, знань, навичок і умінь, що забезпечують результативність професійної діяльності;
- справність каналів отримання інформації, у першу чергу тих, що забезпечують сприйняття необхідних фактів;
- наявність відповідного емоційного стану, наприклад, позитивного емоційного настрою.

У психологічній структурі різних професій пізнавальна діяльність може мати різний зміст. Це залежить від цілей, об'єктів, умов і способів, які й визначають специфіку пізнавальної діяльності. Специфічними особливостями характеризується пізнання і в правоохоронній діяльності. До них можна віднести наступні.

По-перше, *пізнання у правоохоронній діяльності не є самоціллю, а є засобом забезпечення інших видів діяльності.*

По-друге, діяльність із розслідування злочину починається після його скоєння. З цього випливає, що в даному виді пізнавальної діяльності порівняно незначне місце займає безпосереднє пізнання. Основна ж маса фактів пізнається опосередковано – через показання інших осіб (потерпілих, свідків).

По-третє, пізнання спрямоване як на сьогоднішнє, так і на майбутнє, хоча метою є побудова уявної моделі минулого злочинної події.

По-четверте, виключно великий потік інформації передбачає її селекцію, тобто відбір тієї, яка має безпосереднє відношення до даного злочину.

По-п'яте, надходження інформації характеризується динамічністю. Відомості про злочинну подію постійно змінюються і доповнюються. Нерідко інформація не може бути отримана заново або суперечить уже наявними відомостями, що передбачає її строгу фіксацію.

Ну і нарешті – наявність процесуальної регламентації. Саме пізнання в діяльності органів внутрішніх справ України прибрані у певну процесуальну форму, що обумовлена цілями правоохоронної діяльності: встановленням об'єктивної істини у справі, винних, винятком суб'єктивізму і т.д.

Все це викликає необхідність розвитку у працівників Національної поліції комплексу професійно важливих пізнавальних якостей особистості, які забезпечують результативність пізнання. У зв'язку з цим велике значення набуває професійно-психологічна підготовка пізнавальних якостей працівників Національної поліції, в процесі якої ці якості отримують свій розвиток.

2. Психологічний розвиток професійної пам'яті співробітників Національної поліції

При здійсненні професійної діяльності співробітникам органів внутрішніх справ доводиться постійно оперувати різною інформацією: відомостями, повідомленнями, зведеннями, орієнтування тощо, тому пам'ять працівника Національної поліції схильна до великих навантажень. Той, хто не володіє нею навряд чи зможе ефективно виконувати свої службові обов'язки, ось чому розвиток професійної пам'яті – важливий напрямок психологічної підготовки працівників Національної поліції.

Що ж розуміється в психології під **пам'яттю**? Пам'ять прийнято визначати як процес запам'ятовування, збереження і подальшого відтворення індивідом його досвіду.¹

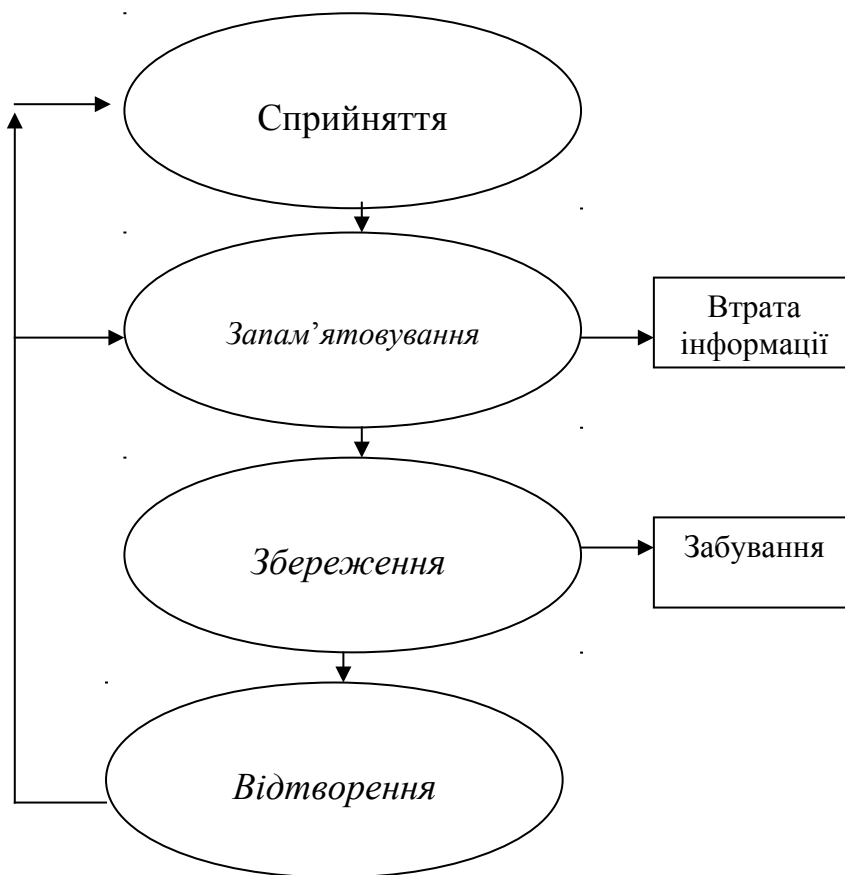
Запам'ятовування припускає первісне сприйняття органами почуттів і потім завантаження інформації в пам'ять.

Збереження забезпечується повторенням, що зменшує ймовірність забування.

Відтворення означає вилучення інформації з пам'яті у вигляді впізнавання або спогади.

Схематично цей процес можна зобразити таким чином:

¹ Общая психология /Под ред. А.В.Петровского. – М., 1986. – С. 291.

Рис. 1. Структура процесу пам'яті

Кожен етап важливий для функціонування пам'яті в цілому. І на кожному можливе застосування спеціальних методів оптимізації роботи пам'яті.

На етапі сприйняття важливо забезпечити, в першу чергу, ефективну роботу уваги. Якщо ми сприймаємо інформацію неуважно, розсіяно, то ускладнюємо власне запам'ятовування.

Запам'ятовування – найцікавіший етап. Тут можливе застосування максимального (у порівнянні з іншими етапами) кількості різних методів і прийомів.

Тривале збереження інформації в пам'яті забезпечується не тільки активним концентрованим сприйняттям і ефективним запам'ятовуванням, а й раціонально організованим повторенням.

Щоб застрахувати себе від непоправної втрати інформації, потрібно знати і закономірності забування. Нерідко ми самі провокуємо себе на швидке забування, а потім звинувачуємо в цьому свою пам'ять.

І останній етап – відтворення. Тут потрібно знати спеціальні методи, що дозволяють швидко знайти в сховище пам'яті необхідні дані. Адже цим часто і визначається ефективність роботи всієї пам'яті: можна міцно запам'ятати і зберегти інформацію, але в потрібний момент не зуміти витягти її на поверхню.

Професійна пам'ять – вибіркова фіксація, зберігання і точне відтворення інформації у вигляді слів, образів, дій, емоцій значимих для службової діяльності.

Види професійної пам'яті:

– рухова (пам'ять на рухи);

- мовно-понятійна (пам'ять на слова або речення);
- образна з елементами уявлення (пам'ять на образи в уяві);
- зорова (запам'ятовування об'єктів або предметів), поділяється на: зорово-рухова, зорово-слухова, слухово-рухова.

За часом професійна пам'ять поділяється на:

- оперативну (від 1-2 секунди до 2-3 суток);
- довготривалу (від 2-3 суток і більше).

За розвитком професійна пам'ять має 2 напрямки:

- осмислення інформації (мотивація і зацікавленість у її збереженні та відтворення);

- техніко-психологічний (розвиток техніки і раціональних прийомів запам'ятання, зберігання і відтворення інформації).

При організації діяльності процесів пам'яті необхідно завжди пам'ятати про основні закономірності, що впливають на успішність пам'яті.

По-перше, чим *більш значима інформація для життєдіяльності людини*, тим більш міцно вона запам'ятовується і легше відтворюється. Тому запам'ятовуючи якусь інформацію, необхідно постійно підкреслювати для себе її важливість, наприклад, для досягнення цілей професійної діяльності.

По-друге, чим *більш повно інформація включена в діяльність людини*, тим *міцніше* вона запам'ятовується. Важливо не просто накопичувати якісь знання, але якомога ширше їх використовувати у своїй практичній діяльності.

По-третє, чим *глибше осмислення інформації, що запам'ятовується*, тим *краще* вона зберігається в пам'яті. Користуватися цією закономірністю – значить максимально наблизити процес запам'ятовування до процесу мислення. Осмислене запам'ятовування ґрунтується на логічних зв'язках, що відображають найбільш важливі і суттєві сторони, і відносини об'єктів.

По-четверте, *інформація, що викликає інтерес або цікавість, запам'ятовується легко.* Зв'язати засвоєне нами з тим, що цікавить нас, викликати інтерес до того, що запам'ятовується, активно зацікавитися ним – така одна з основних передумов успішного запам'ятовування.

По-п'яте, важливу роль в успішності запам'ятовування грають *готовність до сприйняття певної інформації та установка на міцність запам'ятовування.* Вони роблять значний вплив як на сам процес запам'ятовування, так і передбачають його результати і полегшують відтворення.

По-шосте, *уявлення, що виникають одночасно, при згадці викликають один одного.* Користуватися цією закономірністю означає навчитися використовувати природні асоціації при запам'ятовуванні і відтворенні, а також конструювати полегшують роботу пам'яті штучні асоціативні зв'язки. На дії цієї закономірності спираються багато мнемотехнічні системи.

Одна і та ж інформація може бути запам'ятовано по-різному. Розрізняють такі основні способи запам'ятовування: раціональний (логічний, смисловий), механічний і мнемотехнічний.

Раціональний – основний спосіб запам'ятовування. Наскільки ефективно ми можемо його використовувати, визначається можливість нашого інтелекту в цілому. Цей спосіб заснований на встановленні смислових, логічних зв'язків

усередині матеріалу, що запам'ятовується, а також між ним і накопиченими знаннями. Сміслові зв'язки, на яких засноване раціональне заучування, характеризуються більшою міцністю, ніж механічно виникають зв'язку. Одним з найважливіших прийомів раціонального запам'ятовування є насамперед смислове групування матеріалу, тобто угруповання його за змістом. Так, працівник Національної поліції, запам'ятовуючи інформацію, що міститься в матеріалах кримінальної справи, подумки розбиває її на певні групи, об'єднані між собою загальним смисловим стрижнем.

Зі смисловим угрупованням тісно пов'язаний інший процес – *виділення смислових опорних пунктів*. Він полягає в тому, що кожен виділену групу необхідно заміщати тим, що як би укладає в себе її зміст в стислому, скороченому, «згорнутому» вигляді, виражає саму «суть» її і є тому опорою запам'ятовування. У даному випадку це можуть бути короткі тези, що резюмують зміст кожної виділеної групи, а іноді й окремі слова (імена, назви) або окремі вирази.

Обидва прийоми являють собою, разом узяті, уявне складання плану матеріалу, розуміння структури матеріалу в цілому, логічній послідовності його частин. Тільки упорядкувавши все, що треба запам'ятати, усвідомивши структуру матеріалу, зрозумівши не тільки кожну його частину окремо, але і зв'язок між частинами його як цілого, ми зможемо домогтися успішного запам'ятовування.

Користуючись цим способом, ми застосовуємо логічну пам'ять. Тренувати її – значить тренувати інтелект, поглиблювати і розширювати свої знання.

Механічний спосіб – той, який ми називаємо «зубрінням». Його основою є просте повторення того, що запам'ятовується, багаторазове сприйняття його, чи не супроводжуване осмислюванням його змісту. Так запам'ятовуються, наприклад, номери телефонів, які ми зберігаємо в пам'яті, часто вже не осмислюючи співвідношень між окремими числами, що входять до їх складу.

Механічне заучування спирається також, як і всяке запам'ятовування, на виникнення зв'язків, які виникають між тим, що заучується нами. Суттєвим для зв'язків, що утворюються при механічному запам'ятовуванні, є те, що вони зазвичай виникають завдяки багаторазовому повторенню того, що відбувається одночасно або слід один за одним у часі. Такого роду зв'язки носять назву асоціацій по суміжності. Саме вони і є основою механічного заучування.

Механічна пам'ять – це елементарна основа більш високих видів пам'яті. Без неї ми не можемо обійтися. І ефективність цього способу заучування можна підвищити за рахунок його раціональної організації. Велике значення тут відіграють процеси нашої волі й уваги.

Мнемотехнічний спосіб запам'ятовування – найцікавіший і найбільш тренований. Це спосіб опосередкованого запам'ятовування в основному інформації, яка не має сенсу. З його допомогою можна помітно посилити раціональний спосіб запам'ятовування смислової інформації і незмірно підвищити ефективність механічного запам'ятовування матеріалу, що не має сенсу.

Цей спосіб полягає в тому, що матеріал, що запам'ятовується за певними правилами переводиться в іншу знакову систему, в інші образи, в ньому

виділяються не мають смислового змісту асоціативні і структурні зв'язки, які запам'ятовуються краще.

Мнемотехніка – сильний допоміжний засіб при запам'ятовуванні. Але вона в жодному разі не замінює інші способи запам'ятовування, а лише доповнює їх у необхідних випадках.

Як уже зазначалося, працівник Національної поліції повинен мати **розвинену професійну пам'ять**, під якою слід розуміти його здатність швидко, повно і точно запам'ятовувати, надійно зберігати, своєчасно і правильно (без помилок) відтворювати, витягувати з пам'яті необхідні відомості, дані, інформацію про професійно значущі явища, об'єкти і події, важливі для вирішення оперативно-службових завдань.

«Професійно розвинена пам'ять – якість, що характеризується особливостями запам'ятовування, збереження і подальшого відтворення працівником всього раніше сприйнятого, зробленого, пережитого, що має відношення до оперативно-службової діяльності та потрібного для її успішного здійснення».¹ Цілеспрямований розвиток професійної пам'яті працівника Національної поліції припускає проведення тренувань:

– із запам'ятовування і впізнавання обличч людей, їх зовнішнього вигляду, прийомів та особливостей поведінки;

– із запам'ятовування і збереженню в пам'яті словесної інформації, що відображає особливості вирішення задач при виконанні службових обов'язків (орієнтування, зміст інструктажу та ін.);

– із запам'ятовування і впізнавання номерів, прикмет автомашин, що знаходяться в розшуку;

– із запам'ятовування і впізнавання предметів викраденого майна і їх прикмет;

– із запам'ятовування і збереження в пам'яті планів, схем місцевості, маршрутів руху та ін.

При цьому розвитку професійної пам'яті сприяє використання працівниками Національної поліції ряду психологічних прийомів:

– запам'ятовування;

– збереження;

– відтворення професійно значимої інформації.

Для підвищення ефективності запам'ятовування професійно значимої інформації корисно використовувати такі психологічні прийоми:

1. *Установка на запам'ятовування.* Усякий раз стикаючись з професійно значимою інформацією працівнику Національної поліції корисно говорити собі: «Це потрібно запам'ятати!».

2. *Заучування.* Об'ємну, складну для запам'ятовування інформацію слід «про себе» чи подумки повторити, добившись її точної фіксації в пам'яті.

3. *Осмислення.* Будь-яка інформація запам'ятовується краще, якщо вона осмислена. Розкрити смислові зв'язки в інформації, що запам'ятовується допомагає постановка питань «Чому?», «Навіщо?» та ін.

¹ Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел. – М., 1987. – С. 20.

4. *Пошук закономірностей.* Це полегшує запам'ятовування цифрової інформації, наприклад, номерів автомашин і телефонів. Так, наприклад, номер телефону 28-37-46 легше запам'ятається, якщо відзначити, що цифри в кожній парі в сумі складають десять, причому перші з них зростають на одиницю, починаючи від двійки, а другі зменшуються на одиницю, починаючи від вісімки. Прийом цей полягає в тому, щоб знаходити в запам'ятовуємо які-небудь закономірності: смислові, цифрові і т.п.

5. *Використання аналогій, схожості.* Нова інформація завжди легше запам'ятовується, якщо вона зіставляється з уже відомою інформацією. Потрібно знайти, на що схожий об'єкт. Так, запам'ятовуючи прикмети розшукуваної особи корисно запитати себе: «На кого він схожий?». Запам'ятовуючи прикмети викраденого автомобіля корисно відзначити, що він схожий, наприклад, на автомобіль вашого сусіда і т.д.

6. *Образне представлення.* Словесну інформацію набагато легше запам'ятати, якщо підключити до цього уяву. Прикмети викрадених речей або розшукуваного злочинця набагато легше запам'ятати, якщо спробувати наочно їх представити, відтворити у своїй уяві.

7. *Уявне промовляння.* Фотографія розшукуваної особи міцніше і точніше закарбується в пам'яті, якщо при запам'ятовуванні працівник Національної поліції, у внутрішній мові (подумки) «проговорить», відзначить окремі риси обличчя. Наприклад, ніс прямий, тонкий; очі – широко розставлені, погляд – важкий, похмурий вираз обличчя і т.д.

8. *Моделювання.* Цей прийом особливо хороший, якщо матеріал не впорядкований і містить багато різноманітних відомостей. За допомогою логічних зв'язків розрізнені факти з'єднуються в єдину систему. Вона і послужить моделлю для запам'ятовування. Наприклад, працівнику Національної поліції доводиться запам'ятовувати обстановку місця події, показання очевидців і т.д. Якщо за допомогою висунення слідчо-оперативної версії реконструювати минулу подію, змоделювати її, то це, крім усього іншого, дозволить краще запам'ятати потрібну інформацію.

Професійно значима інформація краще збережеться в пам'яті, якщо працівник Національної поліції використовує такі прийоми:

1. *Активізація пам'яті через прогнозування наслідків.* Уявляємо, що буде, якщо ми не збережемо в пам'яті потрібну інформацію (або, навпаки, якщо збережемо). У першому випадку слід навмисно згустити фарби, у другому – усе малюємо в рожевих тонах. Налякані або обнадієні, ми вірніше збережемо в пам'яті те, що нам потрібно. При цьому треба з'ясувати, який саме підсумок – похмурий або радісний, справляє на вас найбільше враження.

2. *Повторення.* Слід знати, що забування відбувається найінтенсивніше в перші 6:00 після запам'ятовування. Тому якщо інформацію потрібно закарбувати надовго, то її доцільно повторювати з певними інтервалами через 15-20 хвилин, потім через 8-9 годин і через 24 години.

3. *Систематизація.* Пов'язування інформації, що раніше запам'ятовувалася, із тією, що потрібно знов запам'ятати, дозволяє більш надійно зберегти їх у пам'яті. Потрібно знайти в своїй пам'яті «гачок», на який можна «повісити» свіжу

інформацію, щоб вона стала ланкою в ланцюзі вже наявних знань. Інакше кажучи, треба чимось пов'язати нові відомості з уже наявними за змістом, співзвучності, зовнішнім виглядом і т.д.

4. Запам'ятовування через забування. Наша пам'ять має одну дивну властивість: бажаючи забути щось, ми концентруємо на цьому свою увагу і в результаті цього запам'ятовуємо. Можна поставити невеличкий експеримент. Постарайтеся подумки уявити образ білої мавпи ... Уявили? А тепер спробуйте викинути це з голови. Чим більше ви будете намагатися не думати про це, тим сильніше цей образ буде вас переслідувати.

Подоланню труднощів по відтворенню, вилученню з пам'яті професійно значимої інформації допомагає застосування таких **прийомів**:

1. Фізичне відтворення обстановки. Потрібно опинитися «на тому ж самому місці», розставити, наприклад к потрібному порядку предмети обстановки. Опора на зорові враження дозволить легше згадати те, що необхідно. Іноді буває досить розгорнути в потрібну сторону своє крісло, щоб допомогти собі згадати потрібну інформацію.

2. Уявне відтворення обстановки. Не завжди можна фізично опинитися в тій же обстановці, фізично відтворити її, але завжди можна подумки уявити, відновити по окремих частинах в пам'яті всю ситуацію, а за допомогою цього згадати і необхідну інформацію.

3. Перебір ситуацій. Покладемо, ви зустріли людину, обличчя якого здалося знайомим. Хто він? Не пам'ятаєте ... Тоді уявіть, де б ви могли його бачити: у відділі, у дворі вашого дама, в транспорті і т.д. При переборі різних ситуацій можуть спливати і відомості про цікавить вас обличчі.

4. Уявне відтворення послідовності подій (перебір ланцюга). Відновлення в пам'яті всієї послідовності подій допомагає відновити втрачену ланка в ланцюжку. Послідовно перебирайте ланки уявного ланцюга, в якому повинно зберігатися шукане. Виявивши в ланцюзі пропуск, перескочить його, пройдіть вперед, а потім повертайтеся назад. Якщо ланка не відновиться, що не напружуйте занадто довго пам'ять – це навряд чи допоможе. Спробуйте переключитися на прийом розслаблення.

5. Розслаблення. Якщо вам не вдається швидко, скажімо протягом трьох хвилин, згадати що-небудь, розслабте на кілька хвилин м'язи і постарайтеся ні про що не думати. Після цього зазвичай приходиться потрібна думка. Релаксація (розслаблення) допомагає практично всім.

3. Професійно-психологічна підготовка уваги і спостережливості працівників Національної поліції

Спостереження відіграє важливу роль у здійсненні професійної діяльності працівників Національної поліції. Воно дозволяє виявляти злочинну діяльність осіб, що представляють для органів внутрішніх справ України оперативний інтерес, їх зв'язки, особистісні якості, місця зберігання та збуту викраденого, виявляти факти, які стосуються розслідуваним подіям і т.п. Уміла організація процесу спостереження, звичайно в сукупності з іншими способами організації

професійної діяльності, багато в чому сприяє своєчасному попередженню, швидкому розкриттю, повному розслідуванню злочинів, розшуку злочинців, що сховалися.

Під **спостереженням** в психологічній науці розуміється навмисне, планомірне, цілеспрямоване сприйняття, здійснюване з метою вивчення предмета, явища. Цілеспрямованість і організованість при спостереженні не тільки дозволяють сприймати спостережуваний об'єкт як щось ціле, але й дає можливість розпізнавати в ньому одиничне й загальне, розрізняти деталі предмета і встановлювати деякі види його зв'язків з іншими об'єктами. Іншими словами, спостереження – не проста сума окремих елементів, ізольованих один від одного, а поєднання чуттєвого і раціонального пізнання.

Професійне спостереження – це цілеспрямоване і спеціально організоване сприйняття працівником Національної поліції значущих для вирішення оперативно-службових завдань явищ і процесів. До числа останніх відносяться насамперед прояви особистості (правопорушників, осіб, які перебувають на профілактичному обліку, засуджених, потерпілих, свідків та ін.), її стану, дії, різні об'єкти, вивчення яких має значення для розкриття і розслідування злочинів, діяльність самого співробітника і ін.

Психологічна природа професійного спостереження дуже багатогранна. *Спостереження* – найбільш розвинена форма навмисного сприйняття. Співробітник при цьому сприймає не все з того, що кидається йому в очі, а обчислює найбільш важливе, необхідне, цікаве. Це обумовлено цілями, завданнями, планом, які зазвичай лежать в основі спостереження.

Спостереження завжди спирається на активну роботу органів чуття. Для працівника Національної поліції це, в першу чергу, зір і слух. Особливо важливу роль у спостереженні грає увагу, виступаюче його регулятором. Через увагу, як спрямованість і зосередженість свідомості на певних предметах, реалізуються цілі та план спостереження. Спостереження завжди пов'язане з переробкою інформації і неможливо без активної роботи мислення. Нарешті, спостереження визначається і особливостями особистості самого співробітника.

Спостереження в діяльності працівників Національної поліції характеризується емоційною та інтелектуальною насиченістю. Його умови визначаються психологічними особливостями діяльності співробітників. У зв'язку з цим **спостереження, як спосіб діяльності працівників Національної поліції, повинне відповідати таким психологічним вимогам.**

По-перше, співробітнику необхідно попереднє знання особливостей особистості тих осіб, щодо яких він проводить спостереження (наприклад, характеру та спрямованості їх злочинної діяльності, злочинного досвіду, їх схильностей, інтересів і т.п.).

По-друге, він повинен повно і точно фіксувати шляхом запам'ятовування чи іншим шляхом (у необхідних випадках і з використанням технічних засобів) конкретні дії і поведінку об'єкта спостереження.

По-третє, він повинен зіставляти факти, що фіксуються, з раніше отриманими даними про спостережуваному і оперативно аналізувати результати цього зіставлення з метою передбачення дій об'єкта спостереження.

Успіх спостереження в кінцевому рахунку зумовлює інтелект, який організовує цей процес за певним планом, встановлює потрібну черговість етапів спостереження і використовує його результати. На думку професора А.Р. Ратінова, для організації ефективного спостереження співробітнику органів внутрішніх справ необхідно пам'ятати ряд загальних правил:

- до спостереження отримати найбільш повне уявлення про досліджувану людину, предмет або явище;

- визначити мету, сформулювати завдання, скласти (хоча б подумки) план або схему спостереження;

- шукати в спостережуваному не тільки те, що передбачалося знайти, але і зворотне тому;

- розчленувати предмет спостереження і в кожний момент спостерігати одну з частин, не забуваючи про спостереження цілого;

- стежити за кожною деталлю, намагаючись підмітити найбільшу їх кількість, встановити максимальну кількість властивостей предмета або особливостей спостережуваного;

- не довіряти однократному спостереженню, досліджувати предмет або явище з різних точок зору, у різні моменти і в різних ситуаціях, змінюючи умови спостереження;

- ставити під сумнів спостережувані ознаки, які можуть бути помилковою демонстрацією, симуляцією або інсценуванням;

- ставити питання «чому?» і «що це означає?» щодо кожного елемента спостереження, продумуючи, припускаючи, піддаючи критиці та перевірці подальшим наглядом свої думки і висновки;

- порівнювати об'єкти спостереження, протиставляти їх, шукати подібність, відмінність і зв'язку;

- зіставляти результати спостереження з тим, що було раніше відомо про цей предмет, з даними науки і практики;

- ясно формулювати результати спостереження і фіксувати їх у відповідній формі – це допомагає їх розуміння і запам'ятовування;

- залучати до спостереження різних фахівців, порівнювати і обговорювати результати спостереження зі своїми колегами;

- пам'ятати, що спостерігач теж може бути об'єктом спостереження.

Спостереження як психічний процес і певна форма професійної діяльності працівника Національної поліції виробляє в нього таку важливу рису особистості, як **професійна спостережливість** – комплексна властивість особистості, що виражається в можливості помічати професійно-значущі, характерні, але малопомітні і на перший погляд малоістотні особливості оперативної обстановки, людей, предметів, явищ та їх змін (які можуть мати згодом значення для справи).

Основа професійної спостережливості співробітника – стійкий інтерес до людей, їхнього внутрішнього світу, психології, бачення їх під кутом зору професійних завдань, своєрідна психологічна «оберненість» до них.

Що необхідно для забезпечення високого рівня спостережливості співробітника?

По-перше, *установка на сприйняття інформації, що має значення для вирішення професійних завдань співробітника*. Ця установка допомагає подолати втому, апатію, бридливість (наприклад, при огляді розкладається трупа).

По-друге, *специфічне концентрування уваги саме на тих об'єктах і їх властивості*, які можуть дати необхідну інформацію, яка має значення для вирішення тих завдань, які стоять перед співробітником.

По-третє, *тривале збереження стійкої уваги*, що забезпечує готовність співробітника до сприйняття в потрібний момент необхідної вихідної інформації (особливо при тривалих обшуках, оглядах місць події і допитах).

Найважливіший напрямок розвитку професійної спостережливості – оволодіння співробітником технікою професійного спостереження, яка включає в себе прийоми і способи його здійснення, засновані на відповідних психологічних закономірностях.

Тренування на розвиток уваги корисно розділити на три форми.

Загальна уважність. Не даючи собі ніякого попереднього завдання, з'ясовуєте, що залишилося поміченим від вражень, з якими зіткнулися.

Спрямована уважність. Дається завдання на уважне розглядання названого об'єкта. Після чого питається про що-небудь, що відноситься до цього об'єкта, про те, що можна було вловити при розгляді, хоча заздалегідь предмет питання не був відомий.

Цільова спостережливість. Дається завдання спостерігати певні деталі деякого явища, і лише потім показується це явище.

Одним з поширених прийомів розвитку професійної спостережливості є наступний: придивившись до когось-небудь з оточуючих, слід відвести від нього погляд і представити його потім у пам'яті, намагаючись описати мислення його прикмети, після чого перевірити себе, подивившись знову на цю людину.

Або наступна вправа: подивіться протягом деякого часу на стоячий поблизу будинок і відвернувшись спробуйте подумки описати, скільки вікон, балконів, де вікна відкриті, де висить білизна, де у квартирах знаходяться люди і т.п. При цьому необхідно враховувати, що знати, скільки вікон чи балконів у будинку, – ще не означає проявити спостережливості: число їх незмінно. Але помітити, коли окремі вікна відкриті або де включений світло, – вже результат спостережливості, пильної уваги, здатності вловлювати зв'язку і помічати залежності.

Інша вправа – спостереження за яким-небудь подією. У даному випадку не мається на увазі якась вулична подія, що привертає загальну увагу. Це може бути і звичайна сукупність дій одного або кількох людей, які переслідують певну мету. «Чому ця людина тут знаходиться?», «Чого він очікує?», «Як він зараз надійде?» – Відповіді на ці запитання дозволяють розвинути в собі здібності психологічного спостереження за людьми, вміння прогнозувати поведінку людини, що дуже важливо в діяльності працівника Національної поліції.

Увага і спостережливості у процесі вправ розвиваються вельми успішно. Вищим ступенем розвитку спостережливості треба вважати такий її рівень, коли вона стає не тільки рисою особистості співробітника, але й рисою його характеру, коли вона проявляється у всіх видах його діяльності. Спостережливий

співробітник саме тим і характеризується, що він нічого не упустить, все своєчасно помітить і зробить відповідні висновки.

4. Розвиток інтелектуальних якостей працівників Національної поліції

У вирішенні професійних завдань, що стоять перед працівником Національної поліції велике значення має активізація його професійного мислення. Значення і роль професійного мислення визначається рядом моментів.

По-перше, інтелектуальні якості, розвинене мислення невід'ємно пов'язані зі специфікою діяльності і необхідні при вирішенні практично будь-якого оперативно-службового завдання. Без них неможливо виявити старанно замаскований злочин, виграти інтелектуальну сутичку з розумним, розважливим злочинцем, розібратися в протиріччях людської натури і встановити істину.

По-друге, важливі зміни в суспільстві помітно загострюють проблему інтелектуальних ресурсів. Важливі завдання, що стоять перед нашим суспільством, формують потребу в нових підходах, у новому мисленні при вирішенні завдань у сфері правопорядку. Саме від професіоналізму мислення багато в чому залежить ефективність діяльності працівника Національної поліції в сучасних умовах.

По-третє, професійне мислення – це не тільки інтелектуальний ресурс, потенціал, який треба привести в рух, але насамперед важіль, інструмент активізації людського фактора в органах внутрішніх справ.

Під мисленням в психології зазвичай розуміють розумову діяльність, за допомогою якої людина розкриває сутність явищ, їх зв'язки і відносини.

Професійно розвинене мислення – важлива якість співробітника, що виявляється в здатності пізнавати суттєві властивості предметів, людей і їх вчинків, що мають відношення до вирішуваних професійним завданням, знаходити закономірні зв'язки між ними.

Уміти мислити – це означає застосовувати наявні знання, досвід, уміння думати, міркувати, міркувати при вирішенні поставлених перед співробітником завдань. Мислення співробітника – це здатність вирішення нових і складних оперативно-службових завдань, здатність знаходити нові підходи до вирішення практичних проблем.

Великий інтерес для працівників Національної поліції може мати оволодіння ними прийомами активізації професійного мислення. Під цими прийомами слід розуміти способи свідомої, довільної самоорганізації розумового процесу, заснованих на відповідних психологічних закономірностях. При використанні таких прийомів корисна звичка усвідомлювати хід своєї думки, виробляти для себе певні правила, враховувати свої індивідуальні особливості. При навчанні цим прийомам співробітник може стикатися з рядом психологічних бар'єрів, що заважають формуванню техніки професійно мислення. Серед них можна виділити наступні:

1. Мотиваційні:

– відсутність прагнення професійно мислити, небажання підходити до справи творчо, ініціативно, самостійно;

– відсутність зацікавленості, стимулів до мислення, прагнення «не висовуватися» і т.п.

2. Соціально-психологічні:

– наявність неформальних норм, думок і настроїв, що гальмують самостійне, творче мислення;

– відсутність взаєморозуміння між співробітниками, загострені взаємини, психологічна несумісність.

3. Індивідуально-психологічні:

– розумові лінощі;

– ригідність, відсутність гнучкості думки;

– негативізм, конформізм;

– вікові зміни.

4. Культурно-мовні:

– недоліки загальної інтелектуальної культури;

– професійна вузькість, обмеженість ерудиції;

– звичка до певних термінів і понять в професійного мовлення, неприйняття нових термінів і понять.

5. Перцептивні:

– спрощене, стереотипне сприйняття важливих явищ;

– безпроблемне бачення явищ в колі професійно-посадових інтересів;

– суб'єктивність, упередженість при сприйнятті і оцінці з професійно-посадових позицій.

6. Інтелектуальні:

– звичка до безальтернативного, одно варіантного мислення;

– звичка до односторонності, нетерпимість до інших точок зору, до професійного плюралізму;

– відсутність навичок концептуального мислення, виконавський склад розуму;

– поверхнево-формальний підхід, абсолютизація адміністративно-заборонної тенденції в мисленні та ін.

Важливо, щоб співробітник зміг навчитися долати дані бар'єри, які виникають в його інтелектуальної діяльності і негативно впливають на її ефективність.

До **основних прийомів активізації професійного мислення** відносяться:

1. Прийом з'ясування професійного завдання. З цього треба починати будь-яку справу. Вихідну загальну задачу необхідно розкласти на кілька простих, елементарних підзадач. Важливо проявляти увагу до деталей, дрібниць, нічого не випускати з виду. При цьому необхідно намагатися мати кілька варіантів вирішення завдання.

2. Прийом оптимізації пошуку рішення. Виділяється відправний пункт, вихідна точка пошуку, при цьому встановлюються і регулюються також межі і зони пошуку. Відбувається вибір, поєднання і перегляд стратегій пошуку.

3. Прийом побудови уявної картини досліджуваної події. Співробітникам потрібно здійснити наочно-образне опрацювання вихідних елементів і картини в цілому і на основі цього здійснити побудову схеми досліджуваної події (це може

бути реалізовано у формі оперативних або слідчих версій). Необхідно прослідкувати та опрацювати зв'язки між елементами події, раціонально ув'язати їх в цілісну картину, знайти вирішальне ланка.

4. *Прийом психологізації мислення* полягає в психологічному орієнтуванні в досліджуваній ситуації (наприклад, розібратися в мотивах поведінки підозрюваного), проведенні психологічного аналізу та здійсненні на його основі прогнозування розвитку ситуації надалі. Використовується рефлексія – роздуми за супротивну сторону.

5. *Прийом активізації самоконтролю мислення.* Важлива установка на самокритику. Необхідно перевіряти себе з використанням словесних формул самоконтролю («Як у мене це вийшло?», «Чому я прийшов до такого висновку?» і т.п.). Потрібно прагнути до виключення суб'єктивізму у своїх висновках і оцінках, відстороненню від особистих симпатій і антипатій.

6. *Прийом подолання розумового тупика.* Необхідно виявляти і долати зациклення в ході розумової діяльності, повертатися до вихідної ситуації. Корисно в таких випадках залучати на допомогу інших співробітників – «зі свіжим поглядом».

Як відомо, проведення оперативно-службових заходів часто відбувається в умовах протиборства. Прагнення сторін до досягнення прямо протилежних цілей створює ситуацію, коли кожний з противників, плануючи свої дії, ураховує дії іншого, створює йому перешкоди і труднощі, щоб забезпечити собі вигреш. При цьому на перший план висувається питання про те, як міркують і приймають рішення «конкурентні» сторони.

У психології така розумова робота позначається терміном «рефлексія», тобто роздум, пов'язаний із імітацією думок і дій противника і з аналізом власних міркувань і висновків. При наявності протидії перемагає та сторона, яка має перевагу в рефлексії. Звідси ясно, як важливо для співробітника вміння передбачати можливі дії особи, яка вчинила злочин, як важливо не тільки передбачати ці дії, але і своєчасно забезпечувати їх зміна, локалізацію. Це можна здійснити тільки в тому випадку, якщо з подібною метою постійно збирають, вивчають інформацію і моделюють процес її використання.

Рефлексивне управління поведінкою протидіє особи засноване на:

- аналізі його загальних адаптаційних здібностей;
- його ригідності, шаблонності;
- необізнаності про тактичні плани співробітника, про міру його інформованості;
- використанні раптовості, дефіциту часу та інформації для продуманих контрдій.

Перевага в рефлексивних міркуваннях дозволяє працівникові Національної поліції не тільки передбачати поведінку свого суперника, регулюючи тим самим і власну поведінку, але й активно впливати на його міркування, формувати у нього підстави для прийняття бажаного співробітнику рішення.

5. Психотехніка професійного спостереження за об'єктами та обстановкою

Професійне спостереження – це навмисні, вибіркові й планомірно здійснювані за допомогою органів почуттів виявлення й збір інформації, необхідної для вирішення професійного завдання. Наприклад, огляд місця події – важлива оперативно-розшукова дія, що здійснюється співробітником з метою виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки події та інших обставин, що мають значення для справи.

Психологічне спостереження реалізується за допомогою спеціальних психологічних прийомів, що відповідають його призначенню. Його реалізація вимагає наявності у професіонала особливої стійкої внутрішньої установки на психологічне спостереження, наявності певних психологічних знань, а також підвищеної психологічної чутливості (чутливості до зовнішніх проявів психології людини). Всі ці компоненти взаємозв'язані. Саме застосування прийомів психологічного спостереження потребує актуальної установки, а саме наявності бажання та прагнення працівника ОВС використовувати їх. Зворотний бік цього процесу – практика використання прийомів розвиває та укріплює установку і психологічну чутливість, виникає професійна звичка, формуються відповідні навички і вміння, накопичується досвід, удосконалюються знання.

Успіх професійного спостереження багато в чому залежить від психологічних факторів – об'єктних, обстановочних і суб'єктних. Вирішальне значення належить суб'єктним факторам – якостям, здібностям, психічним станам, знанням, навичкам і вмінням професіонала, який здійснює спостереження. *Професійна спостережливість – комплексна якість особистості, що виражається в умінні помічати характерні, але малопомітні й, на перший погляд, малоістотні особливості обстановки, людей, предметів та їх змін, що мають або можуть мати значення для вирішення професійного завдання.* У структуру цієї якості входять почуттєві й особистісні компоненти.

Почуттєву основу спостережливості становить робота органів почуттів (аналізаторів) людини: зору, слуху, нюху, дотику та ін. У відчуттях відбиваються окремі властивості об'єктів і явищ, за якими ведеться спостереження (відчуття ваги, твердості, міри, кольору, температури, смаку й ін.). На основі відчуттів виникають сприйняття – образи об'єктів і явищ у комплексі їх властивостей і якостей.

Відчуття і сприйняття тісно пов'язані з увагою – процесом організації психічної діяльності і її зосереджень на пізнанні окремих об'єктів, явищ і їх особливостей, які при цьому сприймаються з особливою виразністю і ясністю. Увага подібна до променя прожектора, який вихоплює щось із темряви й робить помітним те, що піддається детальному вивченню й оцінці.

Важливу роль відіграють і *особистісні компоненти* спостережливості, до яких відносяться:

- мислення працівника Національної поліції і його професійні знання про об'єкт спостереження;
- мотивація, бажання, прагнення, потреба пильно спостерігати й вчасно виявляти все значуще;

– інші індивідуальні особливості: вольові якості, пам'ять, працездатність, психологічна стійкість, рівень знань та ін.

Професійна спостережливість працівника Національної поліції – це не проста натренованість очей або слуху. Це особистісне явище – зацікавлене, відповідальне, сумлінне спостереження зі знанням справи. Тому й психотехніка професійного спостереження носить комплексний характер.

1. Прийом забезпечення інтенсивності спостереження. Спостереження ефективне, якщо «промінь» уваги яскравий і сильний. Треба не просто дивитися, а спостерігати. Досягається це активізацією особистісних компонентів спостереження.

Правило самотимулювання уваги. Увага підсилюється, коли працівник відповідально ставиться до служби, до обов'язків за спостереженням, усвідомлює, що успішне спостереження відіграє найважливішу роль у попередженні, припиненні й розслідуванні злочинів і забезпеченні особистої безпеки. Про це говорять і нагадують під час інструктажу, перед виходом на виконання завдання, у ході перевірок служби й пильності. Та й собі треба подумки нагадувати: якщо упущено при спостереженні, то буде то буде потрібна величезна праця десятків людей, щоб компенсувати промах, а іноді його виправити неможливо.

Правило пильності. Справжній професіонал знає, що обстановка завжди породжує раптові ускладнення. Спокій її буває обманливим, тому не треба розслаблятися. Можна, наприклад, перевірити 1000 документів у автомобілістів в абсолютно спокійній і безпечній обстановці, але 1001 перевірка виявиться смертельно небезпечною й може призвести до тяжких наслідків. Треба пам'ятати про те, що злочинці завжди діють потай, раптово, прагнуть обдурити працівників міліції, і не можна дозволяти їм цього домогтися. Почуття професійної гордості й самолюбства зобов'язує бути сильнішим, розумнішим за злочинця та вчасно виявити і розгадати його злочинні задуми й хитрування.

Правило вольової напруги. Кожний, хто веде професійне спостереження, повинен здійснювати його з вольовою напругою, із зусиллям, постійно пам'ятаючи про те, що професійне спостереження – це своєчасне виявлення малопомітних ознак обстановки, що мають професійне значення. Слід змушувати себе ретельно вивчати всі деталі, не поспішати, розглядати, міняти за необхідності місце спостереження, наближатися до об'єкта. Мобілізувати волю й інтенсифікувати спостереження можна, наприклад, думкою в ході огляду місця події про те, що не буває злочинів і злочинців, які не залишали б ніяких слідів. Якщо слідів не знайдено, треба не розслаблятися, не відступати, а терпляче шукати, використовувати спецтехніку. Вольовим зусиллям треба здійснювати самоконтроль і самокерування увагою.

Правило з'ясування мети й завдань спостереження. Спостереження завжди більш успішне, якщо спостерігач знає, за чим спостерігати, що виявляти, за якими ознаками стежити. Для ефективного спостереження необхідна конкретна, а не загальна установка.

2. Прийом організації спостереження. Об'єкти, процеси й параметри, за якими ведеться спостереження, звичайно численні, складні й багатозначні. Так, здійснюючи огляд місця події, працівник Національної поліції повинен:

- а) виявляти, фіксувати, вилучати й оцінювати сліди злочину та інші речові докази;
- б) одночасно вивчати обстановку події для виявлення характеру та обставин розслідуваної події;
- в) одержувати вихідну інформацію для висування версій про механізм події, його учасників, особистість злочинця;
- г) виявляти дані для організації розшуку й затримки злочинця по гарячих слідах;
- д) спостерігати за поведінкою потерпілого й свідків;
- е) стежити за діями інших учасників огляду;
- є) контролювати свої дії, висловлення, вчинки й ін.

Коротше кажучи, треба нічого не упустити з поля зору, постійно розподіляти й перемикаючи увагу і все це робити безпомилково. У цьому – одні з найбільших труднощів спостереження, а недоліки – джерело найсерйозніших промахів.

Правило планомірного вивчення поля спостереження. Організувати спостереження – це насамперед зорієнтуватися в обстановці, вивчити поле спостереження, виділити його критичні орієнтири, уточнити завдання, визначити порядок дій у ході спостереження. До початку спостереження корисно використовувати всі можливості, щоб одержати найбільш повну інформацію про об'єкт і умови спостереження. Необхідно врахувати такі умови, як день, ніч, дощ, туман, сонце в очі, освітленість об'єкта й території та ін. На цій основі вибирається місце спостереження, порядок його зміни, центральна зона спостереження, визначається, за чим стежити і що шукати.

Правило постановки себе на місце правопорушника. Ця рефлексія потрібна, тому що спостереження найчастіше націлене на своєчасне виявлення ознак правопорушення, що готується, або злочину, суб'єкт якого намагається залишитися непоміченим і безкарним. Поставивши себе подумки на його місце, можна краще зрозуміти, що і як він буде використовувати для цього. У цьому випадку буває легше визначити найнебезпечніші зони, об'єкти, можливі ситуації, які вимагають особливої уваги й пильності під час спостереження.

Правило обґрунтованого розподілу й переключання уваги. Огляд поля спостереження дає результати, якщо піддається обґрунтованій логіці, здійснюється за розрахованою схемою, маршрутом, певним завданням і оцінкою обстановки. Криміналістика, наприклад, рекомендує ексцентричну схему детального огляду місця події – по спіралі, що розкручується, від вираженого центру огляду (наприклад, від трупа, що лежить) або, навпаки, концентричну (починається з периферійних зон), а у квартирах – за годинниковою стрілкою або проти неї та ін.

Під час спостереження у темряві важливо зберігати високу чутливість зору, оскільки короткочасний, навіть протягом 1-2 с, спалах світла (зроблений, наприклад запальничкою чи ліхтариком) знижує чутливість так, що для її відновлення потрібно 8-10 хв. Якщо користуватися світлом вкрай необхідно, то воно має бути червоним, яке найменше впливає на зниження чуттєвості.

Складні умови спостереження створюються вночі на вулицях і дорогах, де

яскраво освітлені місця доріг і тротуарів чергуються з темними, тобто є сильні контрасти освітлення. В такій обстановці можна досягти кращої чутливості зору, якщо ходити темною стороною, обходити яскраво освітлені місця, не підіймати очі на лампочки чи не дивитися на фари автомобілів.

Адаптація нюху у вигляді притуплення чутливості настає дуже швидко: до запаху йоду – за 50-60 с, камфори – за 90 с, горілого і тютюнового диму – за 3-5 хв. Тому, якщо працівник Національної поліції у перші хвилини на місці події не звернув увагу на слабкі запахи, скоріше за все, він потім їх не відчує. Це упущення можна буде виправити і відновити чутливість до запахів, вийшовши на чисте повітря хвилин на 10, а потім повернутися на місце огляду з установкою на виявлення запаху. Чутливість до запахів знижується, якщо сам працівник Національної поліції курить або якщо на місці події курять інші.

Для підвищення чутливості і покращення умов виявлення малопомітних ознак, слідів, предметів корисно вдаватися до таких рекомендацій:

– доволіно змушувати себе ретельно, уважно розглядати кожну деталь, намагатися відмітити максимальну кількість дрібних ознак, властивостей і особливостей, – така самообілізація підвищує гостроту зору;

– коли огляд місця події чи обшук проводилися у темний час доби, хоча й при доброму штучному освітленні, не треба нехтувати їх повторенням удень. Промені освітлювачів, фар уночі створюють контрасти, змінюють вигляд предметів, і за таких обставин щось може залишитися поза увагою;

– для проведення обшуку в приміщеннях бажано встановлювати додаткове яскраве освітлення. Воно створює більш сприятливі умови для сприйняття малопомітних ознак, ніж при тому світлі, яким зазвичай користується особа, у квартирі якої проводиться обшук. Це дозволяє виявити ознаки і сліди, які обшукуваний залишив при слабшому освітленні, завчасно щось ховаючи.

Правило врахування взаємодії відчуттів під час спостереження. Відчуття виникають у людини внаслідок роботи різних органів відчуттів і завжди представлені у комплексі (людина одночасно щось чує, щось бачить, відчуває запахи, температуру і ін.), різні елементи якого взаємодіють між собою психологічно й фізіологічно (на рівні кори великих півкуль мозку, яка має різні ділянки, кожна з яких включена в роботу свого аналізатора). При цьому може як підвищуватися, так і знижуватися чутливість найважливішого у даний момент органа відчуттів. Підвищують чутливість (гостроту) зору:

- обтирання обличчя, шиї холодною водою, рушником;
- прийом кави й тонізуючих препаратів (елеутерококка, китайського лимоннику, женьшеню, золотого кореня, міцного чаю й ін.);
- жування чогось кислого (лимон, кислі і незрілі фрукти й ін.);
- болючі відчуття невеликої інтенсивності (наприклад, пощипування себе, поплескування по обличчю).

Підвищення чутливості такими способами буде короточасним (не більше 20-30 хв.), хоча й воно може допомогти у складній для спостереження і стомлюючій обстановці, при сильній втомі. Негативно позначаються на чутливості зору жара або холод (підвищення температури з +21° до +28° знижує, наприклад, гостроту зору в 2 рази); активні відчуття в шлунку після їжі; відчуття

при сильному стримуванні природних потреб (переповнення сечового міхура може знижувати чутливість зору на 80 %); почуття болю, м'язової й загальної втоми; сильні неприємні запахи. Якщо вплив таких відчуттів не можна припинити, треба підсилювати вольову автомобілізацію для збереження високої якості спостереження.

3 Прийом підвищення осмисленості у процесі спостереження. Спостерігає краще той, хто краще розуміє, – така загальна закономірність. Два співробітники правоохоронних органів – один молодий, інший досвідчений – можуть стояти поруч, дивитися на те саме, але помічати різне. Це пояснюється розходженням у розумінні того, що відбувається. Той, хто не розуміє, – майже сліпий.

У правоохоронній діяльності спостерігати найчастіше доводиться крізь завісу скритності, маскувань, інсценівок, відволікань та інших видів протидії злочинного елементу. Огляд місця події нерідко відбувається в обстановці неочевидності. Правильно побудувати спостереження в цих умовах допомагає прагнення й уміння зрозуміти, розібратися в тому, що відбулося й відбувається. Сліди – «німі свідки» того, що відбулося, – повинні «заговорити».

Правило опори на знання. Працівнику, який спостерігає, необхідно постійно прагнути використовувати свої й чужі знання, досвід, випадки з минулого, настанови досвідчених працівників і думати, осмислювати побачене й почуте. Корисно скористатися прийомами і правилами спостереження, викладеними у посібнику.

Правило вербалізації виявленого. Під час спостереження необхідно спонукати себе до промовляння подумки слів і речень, що відбивають розуміння виявленого і його оцінку. Це не тільки виражає першу стадію розуміння, але відразу ж асоціативно підключає можливість використання всіх знань, пов'язаних із цими словами, які зберігаються в пам'яті. Якщо не користуватися правилом «людина дивиться очима, а бачить розумом», то виникають випадки, коли невдачливий спостерігач виправдовується: «Я помітив, але не оцінив».

Правило побудови уявної картини. До кінця зрозуміти спостережуване і внести корективи у схему спостереження можна, лише розуміючи те, що відбувається в цілому, включаючи окремі помічені ознаки в загальну картину, співвідносячи їх з можливою кримінальною подією й оцінюючи їхню значущість для неї. Так, під час огляду місця події потрібно відразу осмислювати все виявлене у світлі навмисного або ненавмисного характеру, цілей і мотивів осіб, які беруть участь у ньому, способів і знарядь, послідовності дій злочинця і його жертв та ін. Це дозволяє вчасно усувати недогляди в спостереженні, висувати припущення й перевіряти їх. Наприклад, знаряддя вбивства нерідко немає на місці злочину, злочинець звільняється від нього десь поблизу, викидаючи у водойму, сміттєпровід, зливостік і т. п. Побудова картини події за результатами спостереження на місці події дозволяє працівнику Національної поліції розширити місце огляду, вийти за межі попередньо наміченого поля й шукати знаряддя вбивства за його межами в найбільш імовірних місцях.

Активізації мислення з метою побудови загальної картини того, що відбувається, сприяють активізація уявлень та уявних образів, розгорнуте внутрішнє промовляння міркувань, активне пригадування корисних у цьому

випадку знань. Якщо картина злочину під час огляду місця події не складається або не достатньо чітка, необхідно зробити огляд максимально ретельним, брати під сумнів зроблене, проводити огляд повторно, наполегливо шукати нові сліди й інші речові докази.

Правило критичності спостереження. Зв'язок спостереження з мисленням та іншими особистісними якостями працівника Національної поліції може мати не тільки позитивне, але й негативне значення. Прикутість його мислення до однієї версії, поспішність висновків, упередження, малообґрунтовані припущення, надмірна самовпевненість, несамокритичність, суб'єктивні переваги та ін. нерідко ставали причиною грубих помилок у спостереженні й наступних рішеннях. Психологічна наука рекомендує:

– здійснюючи спостереження, огляд, не дозволяти собі піддаватися суб'єктивним, малообґрунтованим оцінкам, поверхневим поясненням, самовпевненим висновкам;

– постійно звертати увагу на суперечливі негативні обставини, коли щось не знаходить місця в них, не збігається, не пов'язується за часом у логіку причин і наслідків. Так, суперечливими обставинами можуть виступати: відсутність слідів ніг на ґрунті під вікном будинку при загальній картині проникнення злочинця у приміщення через вікно; відсутність предмета, на який могла би стати людина для накладення на себе петлі при загальній картині самогубства; відсутність або мала кількість крові на місці виявлення трупа й наявність на ньому безлічі відкритих ран, що свідчать про значну кровотечу й ін.;

– постійно мати на увазі можливість інсценування, симуляції або вдаваної демонстрації, тобто штучного створення певної обстановки злочинцем з метою приховання справжньої події. Наприклад, вбивству може бути додана картина самогубства, підпалу – випадкового самозаймання. Необхідно постійно ставити перед собою питання «чому?» і «що це значить?», припускаючи, критикуючи й перевіряючи подальшим спостереженням свої думки й висновки. Звичайно інсценування видає занадто демонстративна картина події, її очевидність, що націлюється злочинцем на підштовхування працівника Національної поліції до певного висновку. Наприклад, у разі інсценування крадіжки – розкидані з надмірною ретельністю речі, безліч зламаних і розбитих предметів. Показовим для інсценувань є відсутність слідів, які повинні бути (негативна обставина), і, навпаки, наявність таких, які суперечать загальній картині події.

4. *Прийом підвищення стійкості спостереження.* Ефективне – це таке спостереження, що ведеться правильно від початку й до кінця і дає позитивні результати. Домогтися цього психологічно не так просто. Адже працівник Національної поліції згодом втомлюється, на нього можуть впливати складні умови, велика напруга. Огляд місця події, обшук, несення служби на пості – це багатогодинна праця, нервова напруга, постійна готовність до раптовості, конфліктність та ін. Напруга може зростати, наприклад, у міру того, як під час обшуку або огляду місця події необстежених місць залишається усе менше, а шукане ще не знайдено; коли доводиться придушувати природну бридливість і шукати речі в таких місцях, у порівнянні з якими бач із брудною білизною здається стерильно чистим. Потрібно вживати заходів, щоб зберігати сили й

підтримувати на високому рівні спостережливості до кінця дії.

Правило збереження психологічної зрівноваженості. Починаючи спостереження, необхідно бути в робочому, піднятому, нормальному стані. Безпосередні начальники повинні не допускати дій, що негативно позначаються на психічному стані підлеглого, який здійснює спостереження, придушувати дратівливість, гнів, якщо вони в них виникають. Самому спостерігачеві потрібно намагатися не реагувати емоційно на перешкоди: сторонні розмови, шум, настрій натовпу, який оточує місце події, вид крові, наявність трупа (особливо спотвореного або дитячого), стогони й крики потерпілих тощо. Можливе й виникнення тривоги, сильного хвилювання, страхів, які треба переборювати методами самоуправління, вміння тримати себе в руках, зберігати холодну голову.

Правило використання мікроперерв. Психології відомо, що гранично інтенсивна безперервна увага може зберігатися протягом 40 хв. При середній інтенсивності навантаження цей строк збільшується до 2,5-3 год. Спостерігати ж доводиться звичайно значно довше. Єдиним способом підтримки стійко високої спостережливості є застосування спеціальних заходів, серед яких *зміна роду роботи* (зміна спостерігача) і *короткочасні перерви* (за необхідності – з підміною). Добре відновлюють сили навіть п'яти-семи хвилинні перерви через годину-дві (залежно від інтенсивності спостереження й складності умов). У перервах можливі й пасивний, розслаблений відпочинок, і виконання активних рухів руками, тілом, ногами, шиєю, плечовим поясом. Корисно використовувати тонізуючі засоби, що підвищують чутливість (про них йшлося вище). Добре, якщо спостереження ведеться в стані нерухомості (сидячи, лежачи, стоячи), а обстановка дозволяє періодично (наприклад щогодини), не сходячи з місця спостереження й не припиняючи його, *виконувати рухи* (по 5-7) руками, ногами, плечовим поясом. Це поживляє кровообіг у застиглих м'язах, суглобах і загальний, що сприятливо впливає на сприйняття і мислення. Можливе використання й *ізотонічних вправ*, які відрізняються тільки почерговою напругою й розслабленням (по 5 с) м'язів (кистей, плечей, ший, ніг) без здійснення рухів.

Правило врахування добової й тижневої динаміки спостережливості. В організмі і психіці існують біологічні й психологічні цикли всіх процесів, обумовлені генетично і сформовані протягом життя. Найбільш відчутні для інтенсивності й результативності спостереження добові і тижневі цикли. Враховуючи їх вплив, потрібно виявляти підвищену увагу до якості спостереження, вживати описані вище заходи, застосовувати всі психологічні прийоми до днів і годин, коли очікується його спад.

Це, зокрема, протягом доби: у перші 30 хв. роботи, у години звичної обідньої перерви, після їжі, наприкінці робочого дня, увечері, вночі, особливо з 0 до 5 год. ранку. Протягом тижня: понеділок, субота й неділя, передсвяткові й святкові дні (спади в них аналогічні суботнім і недільним, якщо вони бувають навіть у вівторок – четвер).

Правило виключення ілюзій. Під час спостереження можуть виникнути й ілюзії, тобто помилкові сприйняття. Виникненню їх сприяють особливості спостережуваних об'єктів, умов (темрява, туман, міраж, особливе сонячне

освітлення, швидкість пересування й ін.), підготовленість, досвід і стан самого спостерігача (тривожність, страх, втома, збудженість тощо). Працівнику Національної поліції треба мати на увазі можливість їхнього виникнення, підтримувати себе в нормальному стані, перевіряти ще раз виниклі сумніви, але якщо вони зберігаються, не соромитися доповідати по інстанції. Принцип такий: краще доповісти, ніж не доповісти, краще перевірити, ніж відкинути сумнів.

Висновок

Отже, як уже зазначалося, однією із змістовних сторін особистості є підструктура психічних форм відображення, яка включає пізнавальні процеси. До них відносяться: відчуття і сприйняття, за допомогою яких людина приймає вплив навколишнього світу, відображає властивості, розрізняє ознаки предметів, відчуває стан власного організму; мислення і уяву, що представляють собою вищі форми відображення у свідомості людини об'єктивної реальності; пам'ять – один з основних психічних процесів, без якого б даний в міру перебігу безповоротно зникало в минулому; увагу – завдяки якому відбувається відбір необхідної інформації, забезпечується вибірковість психічної діяльності. Вся пізнавальна сфера має яскраво виражений індивідуальний характер і в силу цього багато в чому визначає особистісні особливості людини, на їх основі формуються і розвиваються професійно важливі якості працівників Національної поліції, що забезпечують ефективність їх професійної діяльності.

Професійна значущість указаних пізнавальних процесів підкреслюється нормативними документами, які регламентують професійно-психологічний відбір кандидатів на службу в ОВС України. Зокрема, для майбутніх фахівців Національної поліції важливими є: вміння прогнозувати ситуацію, спостережливість, творче мислення, ерудованість, добра пам'ять тощо. Низький рівень сформованості цих якостей є протипоказанням для роботи на посадах у підрозділах Національної поліції.

Рекомендована література Нормативно-правові джерела

1. Інструкція з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 9 серп. 2012 р. № 686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/757119>.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України [текст] : /офіц. текст : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №9-13. – Ст. 88.

3. Про організацію взаємодії органів досудового слідства з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень [Електронний ресурс]: наказ МВС України від 14 серпня 2012 р. № 700. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/757119>. – Назва титулу з

екрану.

4. Положення про органи досудового розслідування [Електронний ресурс]: затв. наказом МВС України від 9 серпня 2012 р. № 686. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/757119>. – Назва титулу з екрану.

5. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. II Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (1973-2014): офіц. вид. Україна. Верховний Суд. Пленум / ред. В.Т. Маляренко. – К.: Ін Юре, 2015. – 335 с.

6. Нове кримінальне законодавство та постанови Пленуму Верховного Суду України (2001-2014 рр.) / упоряд. : В.В. Кузнецов. – К. : Вид. Паливода А.В., 2015. – 220 с. – (Закони України).

Базова література:

- 1 Васильєв В.Л. Юридическая психология / В.Л. Васильєв. – СПб.: Питер, 2002. – 656 с.
- 2 Варій М.Й. Психологія особистості: навч. посіб. / М.Й. Варій. – К.: Центр навч. л-ри, 2008. – 592 с.
- 3 Коновалова В.Е. Юридична психологія. Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів / В.Е. Коновалова, В.Ю. Шепітько. — К.: Ін Юре, 2004. – 424 с.
- 4 Котов Д.П. Психология милиционера / Д.П. Котов, Г.Г. Шиханцов. – Воронеж: Изд-во Воронеж, ун-та, 1977. – 134 с.
- 5 Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посіб. / Л.М. Лобойко. – К.: Істина, 2007. – 456 с.
- 6 Лукашевич В.Г. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія / В.Г. Лукашевич, О.В. Юнацький. – К.: КНТ, 2008. – 184 с.
- 7 Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С.Д. Максименко. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 272 с.
- 8 Основи психології / за ред. О.В. Киричука, В.А. Роменця. – 4-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 1995. – 632 с.
- 9 Психологія : підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. / за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
- 10 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2001. – 720 с.
- 11 Соснин В.А. Психология решения нестандартных задач / В.А. Соснин. – СПб.: Речь, 2009. – 384 с.
- 12 Столяренко А.М. Юридическая педагогика : курс лекций / А.М. Столяренко. – М.: Экмос, 2000. – 496 с.
- 13 Столяренко А.М. Психологические приемы в работе юриста : практ. пособие / А.М. Столяренко. – М.: Юрайт-М, 2001. – 288 с.
- 14 Столяренко Л.Д. Основы психологии / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д :

Феникс, 1997. – 736 с.

Допоміжна література:

1. Васильев В.Л. Психологична характеристика огляду місця події // Проблеми психології слідчої діяльності. – Красноярськ, 1966. – 206 с.
2. Волков А.А. Психологична підготовка слухачів рядового і молодшого начскаладу міліції в навчальних центрах МВС, УВС: Дис... канд. психолог, наук. – М., 1989. – 302 с.
3. Столяренко А.М. Психологическая подготовка личного состава органов внутренних дел. – М., 1987. – 201 с.
4. Цзен Н.В., Пахомов Ю.В. Психотренінг: ігри та вправи. – М., 1988. – 125 с.
5. Чуфаровский Ю.В. Юридична психологія. – М., 1995. – 604 с.
6. Общая психология /Под ред. А.В. Петровского. – М., 1986. – 408 с.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Дайте визначення поняття «професійне спостереження». Проаналізуйте, від яких факторів воно залежить.
2. Розкрийте сутність основних структурних компонентів професійної спостережливості.
3. Охарактеризуйте основні правила застосування психологічних прийомів забезпечення інтенсивності спостереження.
4. Визначте та охарактеризуйте роль чутливості органів почуття в роботі працівника Національної поліції.
5. Визначте та охарактеризуйте особливості врахування адаптаційних залежностей чутливості під час огляду місця події.
6. У чому полягає сутність прийомів активізації мислення під час спостереження?
7. У чому полягає сутність прийому підвищення стійкості спостереження?
8. У чому полягає сутність відмінності уваги від психічних процесів?
9. Дайте визначення та охарактеризуйте основні якості уваги.
10. Дайте визначення та охарактеризуйте види пам'яті за характером психічної активності.
11. Дайте визначення та охарактеризуйте основні процеси пам'яті.
12. У чому полягає сутність мнемічної діяльності працівників правоохоронних органів?
13. Охарактеризуйте особливості мисленнєвої діяльності працівника Національної поліції.
14. Роль творчого мислення у розв'язанні проблемної ситуації.
15. Чи можна процес розслідування злочину назвати творчою діяльністю?
16. Проаналізуйте, в чому полягає роль уяви у процесі огляду місця події та продукуванні слідчих версій.
17. Визначте, яку роль відіграють сприймання та відчуття в роботі працівника Національної поліції.
18. Визначте та проаналізуйте психологічні аспекти розв'язування

нестандартних завдань.

19. Охарактеризуйте, в чому виявляються особливості психологічного спостереження за людиною.

20. Охарактеризуйте, в чому виявляються особливості використання мовленнєвих засобів у професійній діяльності працівника Національної поліції.

САМОСТІЙНА ПІДГОТОВКА

Під час самостійної підготовки студентам необхідно:

1) підготувати такі питання:

1. Методи оперативного мислення
2. Негативні чинники впливу на професійну спостережливість
3. Вікові особливості пам'яті та уваги

2) опрацювати такі літературні джерела:

1. Васильєв В.Л. Психологічна характеристика огляду місця події // Проблеми психології слідчої діяльності. – Красноярськ, 1966. – 206 с.
3. Чуфаровский Ю.В. Юридична психологія. – М., 1995. – 604 с.
4. Общая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1986. – 408 с.
5. Психология : підручник / Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін. / за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 1999. – 558 с.
6. Соснин В.А. Психология решения нестандартных задач / В.А. Соснин. – СПб.: Речь, 2009. – 384 с.

3) написати реферати (доповіді) на теми:

1. Загальні правила підвищення ефективності мнемічної діяльності працівника правоохоронних органів.
2. Суб'єктивні та об'єктивні причини, що впливають на продуктивність пам'яті та уваги.
3. Підготуйте та продемонструйте вправи для розвитку пам'яті та уваги.